

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام

Moghadam@rihu.ac.ir.

حسین حسینیان مقدم / استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

دریافت: ۱۳۹۳/۹/۱۶ - پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۳

چکیده

نام‌ها در هر فرهنگی معنای نمادین و ریشه‌شناختی دارد و حکایتگر ارزش‌های متفاوت و متنوع جامعه و نیز احساسات، نیازها، بینش‌ها و منش‌های نام‌گذار است. نام‌ها به اعتبار منبع انتخاب، در تربیت فرد و جامعه، محترم یا نامحترم جلوه دادن آنها مؤثرند و به‌طور کلی در زندگی فردی و اجتماعی بشر سهم بسزایی ایفا می‌کنند. دیدگاه‌های فرهنگی پشتوانه توصیفی نام‌ها و مبنای انتخاب و کاربرد آنهاست، چه نام‌گذار به هنگام نامیدن فرزندش، توجه به معنا و مفهوم نامی که فرزندش را به آن می‌خواند داشته باشد، یا نداشته باشد. برخی دیدگاه‌های فرهنگی از نازیبایی‌ها استقبال کرده، آن را سرشت طبیعت‌گرای بشر می‌خوانند و خود را ملزم به تقلید مو به مو از آن می‌دانند. ازاین‌رو، زیبایی در بینش‌ها و منش‌های متفاوت مفهومی متنوع می‌یابد و باید در بستر فرهنگی خاص خود تعریف شود.

این نوشتار بر اساس منابع و اسناد مکتوب موجود، با شیوه‌ای تاریخی، زیبایی را در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام و در قلمرو نامگذاری فرزندان آنان، در سه محور ارتباط با خداوند، ارتباط با اجتماع و ارتباط با طبیعت با رویکرد معنویت و نشاط اجتماعی و فردی بررسی می‌کند. پس با مقایسه آماری محورها، شاخصه‌های نام‌گذاری را بیان کرده و با نقد نظریه «طبیعت‌باوری»، فراوانی زیبایی طبیعی را نیز در نام‌ها نشان داده است.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، نام، سبک، زندگی، اهل بیت علیهم‌السلام، زیباشناسی.

مقدمه

موضوع نام‌شناسی با رویکردهای متنوعی روبه‌روست. گاهی با رویکرد کلامی به پیدایش نام و نیز نام‌شناسی نام‌های خداوند می‌پردازد و زیرمجموعه مباحث توحید قرار می‌گیرد (ر.ک: کلینی، ۱۳۳، ج ۱، ص ۱۱۲-۱۱۴). گاهی مانند بخاری، مسلم نیشابوری، ابن مدینی و دولابی با رویکرد رجالی و فرهنگ‌نامه‌ای، شرح حال افراد و راویان را (ابن ندیم، بی تا، ص ۲۸۶) یا مانند ابوزید بلخی شرح حال افراد و اشیا را بیان می‌کند (همان، ص ۱۵۳) و گاهی مانند حماد بن حاتم با رویکرد معناشناختی، به ریشه‌یابی معانی نام‌ها و اشتقاق آنها می‌پردازد (همان، ص ۶۱)، که از مبرّد و ابراهیم زجاج نحوی (م ۳۱۳) و ابن درّید می‌توان به عنوان اشتقاق‌نویسان بزرگ یاد کرد (حاجی خلیفه، بی تا، ج ۲، ص ۱۳۹۱) و افزود که یوسف زجاجی (م ۴۱۵) با گسترش معناشناختی واژگانی به گل‌ها، کتاب *اشتقاق اسماء الراحین* را پدید آورد (همان).

از سوی دیگر، نام‌شناسی مقوله‌ای مهم در دو دانش زبان‌شناسی و روان‌شناسی است. در این پژوهش، گرچه از رویکرد معناشناختی نیز استفاده شده، اما مطالعه نام‌شناسی با رویکرد تاریخی، در خصوص شناخت سیره اهل بیت علیهم‌السلام و فرهنگ و سبک زندگی آنان است؛ رویکردی که نشان می‌دهد دنیا و آخرت، و فرد و اجتماع مقوله‌های بهم‌پیوسته و تفکیک‌ناپذیرند و هریک بدون دیگری ارزش خود را از دست می‌دهد. گونه‌شناسی نام‌های فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام این رویکرد را بهتر تبیین می‌کند و جایگاه هر مقوله را روشن‌تر نشان می‌دهد. برای تحلیل چنین رویکرد و جایگاهی پرسش‌های ذیل درخور تأمل است:

معیارهای اصلی انتخاب نام فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام چه بوده است؟

مفاهیم اجتماعی و طبیعی در انتخاب نام فرزندان چه سهمی داشته است؟

گونه‌های نام‌ها چه تعریفی را از زیبایی در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام ارائه می‌کند؟

یادآوری می‌شود که این تحقیق به قلمرو موضوعی فرزندان ائمه علیهم‌السلام محدود شده و از پرداختن به کنیه‌ها و القاب پرهیز کرده است. نام‌ها در منابع شیعی و سنی متفاوت و گاهی با تصحیف، زیاده و نقص ذکر شده و استخراج آنها بر اساس مهم‌ترین منابع سیره اهل بیت علیهم‌السلام، مانند کتاب‌های *الارشاد*، *اعلام السوری*، *مناقب ابن شهر آشوب*، *تذکرة الخواص* و *کشف الغمّه* استوار بوده است. دانستن تعداد فرزندان، تعداد نام‌های آنان و نیز تناسب میان تعداد فرزندان و تعداد اسامی مقدمه‌ای برای گونه‌شناسی نام‌ها و مقایسه آنها قرار گرفته است تا بتوان معیارها، سهم مفاهیم و تعریف زیبایی را بر اساس شیوه‌ای تاریخی دریافت کرد. دشواری دیگر این پژوهش نبودن مستندی علمی برای تبیین زمینه‌های اجتماعی نام‌گذاری ائمه علیهم‌السلام است که سبب شده آنها تنها بر اساس تعداد اسامی و معانی نام‌ها تحلیل شود. البته بسترهای فکری و سیاسی در اندک مواردی، مانند نام‌گذاری فرزندی از امام علی علیه‌السلام به عثمان و فرزندان از امام حسین علیه‌السلام به علی مشخص است، ولی با تکیه

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت ۷

بر این دو، نمی‌توان تحلیل جامعی ارائه داد. از این رو، با توجه به پرسش‌های موجود و کاستی پژوهش‌های متعدد و متنوعی که در سیره اهل بیت صورت گرفته است، پیشنهادی برای چنین پژوهشی یافت نشد. با این حال، مقالات متعددی در خصوص نام‌گذاری و القاب با رویکردهای متفاوت وجود دارد که گرچه خارج از محدوده موضوعی این پژوهش است، اما در مجموع، رویکرد علمی و پژوهشی محققان را به موضوع نام‌گذاری نشان می‌دهد. این مقالات گاهی رویکرد فلسفی دارند؛ مانند عبدالهادی مسعودی (۱۳۸۴) «اماکن و آثار: فلسفه نام‌گذاری‌ها»، مجله میقات حج، ش ۵۳؛ و گاهی رویکرد اجتماعی دارند؛ مانند سیدحسن امین (۱۳۸۵)، «ایران‌شناسی القاب: بازتاب طبقاتی و فرهنگی در نام «گذاری‌ها»، مجله حافظ، ش ۲۹؛ و گاهی نیز با رویکرد زبان‌شناسی در محدوده ملی - منطقه‌ای نگاشته شده‌اند؛ مانند: بتول علی‌نژاد و سیدمحمدتقی طیب (۱۳۸۲)، «گرایش‌های جدید نام‌گذاری در اصفهان از دیدگاه زبان‌شناسی»، مجله ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ش ۳۲ و ۳۳. طبیعی است که منابع متعددی مانند الاشتقاق اثر ابن‌درید (م ۲۲۳)، الاسماء و الصفات از بیهقی (م ۴۵۸) و تحفه المودود فی احکام المولود نگاشته ابن‌قیم جوزیه (م ۷۶۹) نیز به چنین مباحثی ورود نداشته باشند.

فرهنگ نام‌گذاری در روایات

اسلام همسو با تعریفی که از بشر و جامعه بشری دارد و هماهنگ با اهداف تعریف‌شده برای ارتقای سطح زندگی مردم، توجه ویژه‌ای به نام‌گذاری‌ها داشته است تا از این رهگذر، ضمن اصلاح بینش و منش مردم، اشخاص در جامعه زیبا و دوست‌داشتنی جلوه کنند. تأکید بر برخی نام‌ها و پرهیز از برخی دیگر و نیز گشودن بابی به نام «باب الاسماء» در منابع روایی شیعی و سنی، اهمیت نام‌ها را در سبک زندگی اهل بیت نشان می‌دهد. دسته‌ای از این روایات به اصل نام‌گذاری، اهمیت آن در جامعه و بازتاب آن در دنیای جاوید می‌پردازد و بایسته بودن انتخاب نام فرزندان را پیش از تولد گوشزد می‌کند، تا کودکی بدون اسم نباشد؛ زیرا پذیرای هرگونه نام خوب و بد خواهد شد. امام باقر نیز فرمودند: ما کُنیة فرزندان را در همان کودکی مشخص می‌کنیم تا کُنیه بد نگیرند. دسته‌ای دیگر از روایات نیز زیبایی را معیار انتخاب نام دانسته است (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۸-۲۰؛ احمدبن حنبل، بی‌تا، ج ۵، ص ۱۹۴). دسته سوم نیز به شناخت و تمایز نام خوب و بد در تفکر دینی اختصاص دارد و معیار زیبایی و نازیبایی را نشان داده است. با شناخت معیار نام‌ها، می‌توان به مقوله زیباشناسی نام‌ها در فرهنگ اسلامی نزدیک شد.

معیارشناسی نام‌های زیبا

نام زیبا را در فرهنگ دینی می‌توان در سه محور معنوی، اجتماعی و طبیعی تعریف کرد.

الف. زیبایی معنوی

انسان علاقه‌مند زیبایی و آراستگی در ظاهر و در نام و نشان است، به آن افتخار می‌کند، در جامعه به آن شناخته می‌شود، از سوی دیگران قرار محترم شناخته می‌شود، و در خود حس بزرگی و ارجمندی می‌یابد. اما مهم‌ترین پشتوانه زیباشناختی نام‌ها را باید در نام‌ها و صفات خداوند جست‌وجو کرد؛ زیرا او زیبا و زیبایست است: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ وَيُحِبُّ الْجَمَالَ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۳۸؛ احمد بن حنبل، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۰۰)؛ دارای اسامی زیباست «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (اعراف: ۱۸۰) و ارتباط با او از راه اسامی زیباست، که هم به آن امر شده است: «فَادْعُوهُ بِهَا» (اعراف: ۱۸۰) و هم بندگان به هنگام دعا، از وی با وصف زیبایی درخواست حاجت می‌کنند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِجَمَالِكَ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۵۲۷). بر پایه همین تفکر، امامان شیعه علیهم‌السلام سفارش کرده‌اند تا مردم در اجتماع با لباس زیبا ظاهر شوند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۴۲) و برای خود نام‌های زیبا قرار دهند (همان، ص ۱۹؛ احمد بن حنبل، بی‌تا، ج ۵، ص ۱۹۴) و نام زیبا را حق فرزند بر پدر شمرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۹).

زیبایی معنوی دو عنصر «جهان‌بینی» و «احساسات فکری نام‌گذار» را نشان می‌دهد. نام‌هایی با مفهوم بندگی خداوند این دو شاخصه را پوشش می‌دهند و در این میان، بیشتر بر دو نام «عبدالله» و «عبدالرحمان» تأکید شده و از آن به «صادق‌ترین نام‌ها» تعبیر گردیده است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹؛ صدوق، ۱۴۰۳، ص ۲۵۱؛ احمد بن حنبل، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۷۸). برخی سبب این تأکید را در قرآن کریم جست‌وجو کرده‌اند که در آن واژه «عبد» جز به «الله» و «رحمان» اضافه نشده و برخی دیگر «الله» و «رحمان» را مشتمل بر تمام نام‌های خداوند دانسته‌اند (ابن حجر، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۴۷۰ - ۴۷۱). اما لازم به ذکر است که مشرکان مکه «رحمان» را نمی‌شناختند (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۱۳۱) و گویا نام‌گذاری به عبدالرحمان نوعی مبارزه با شرک تلقی می‌شد. با این حال، شواهد تاریخی نشان می‌دهد که واژه «عبد» پیوسته در مفهوم پرستش به‌کار نرفته است. برای مثال، رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نام «عبد شر» را به «عبد خیر» تغییر دادند (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۱۵، ص ۳۴۳)، در حالی که عبد شر مفهوم شرپرستی نداشته است. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و حمزه افتخار می‌کردند فرزند «عبدالمطلب» هستند (واقعی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۸۷، ۹۳ و ۲۸۰؛ ج ۳، ص ۲۸۰؛ ابن هشام، بی‌تا، ج ۲، ص ۵۷۳) و «عبدالمطلب» یعنی غلام مُطَلَب (ابن هشام، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۳۸). از این‌رو، فارسیان همسو با فرهنگ عرب، برخی فرزندان خود را با پیشوندهای «عبد» به معنای «غلام» نام می‌گذارند.

دومین شاخصه در زیبایی معنوی، نام‌های پیامبران است که بهترین نام‌ها معرفی شده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۸؛ احمد بن حنبل، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۴۵). رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به این سبب که ابراهیم علیه‌السلام نیای مسلمانان بود (حج: ۷۸، ر.ک: زمخشری، ۱۴۰۶ق، ج ۳، ص ۱۷۳)، فرزندش را «ابراهیم» نام نهاد (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۳، ص ۱۷۳).

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت ۹

۱، ص ۱۰۸). اما همان‌گونه که پیامبر اکرم ﷺ بر دیگر پیامبران برتری دارد، نام‌گذاری به نام آن حضرت نیز برتری یافت و توصیه شد که پسران تا هفت روز «محمد» نامیده شوند و دست‌کم، نام یکی از چهار فرزند خانواده نیز «محمد» باشد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۸ و ۱۹).

در این میان، نام‌گذاری به اسامی فرشتگان نه توصیه شده و نه در میان اهل بیت ﷺ وجود داشته است. در میان راویان و مصنفان شیعی قرون نخستین نیز فقط نام «جبرئیل» به چشم می‌خورد که به تعداد انگشتان یک دست نمی‌رسد. گویا استقبال نکردن از چنین نام‌هایی سبب تصور نامشروع بودن آنها و نقد آن تصور شده است (ر.ک: صنعانی، بی‌تا، ج ۱۱، ص ۴۰).

ب. زیبایی اجتماعی

معیار دیگر نام‌های زیبا، مفاهیم اخلاقی یا منفعت‌رسانی با فرض عدم تضاد با مبانی دینی است، به‌گونه‌ای که نه طبع‌گزیری اجتماعی داشته باشد و نه رمیدگی مردمی ایجاد کند. از این رو، اهل بیت ﷺ به نیک‌نامی در جامعه سفارش کرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹ و ۴۴۲). این اسامی نام‌های بومی در منطقه زیستی شخص و سازگار با فرهنگ عمومی آن منطقه است که وصف و مفهومی اجتماعی را به مخاطب القا می‌کند، مانند حارث و همّام که اولی بیانگر وصف کسب و تلاش، و دومی دارای مفهوم شجاعت و دلیری است و در شمار بهترین نام‌ها شمرده شده‌اند (صدوق، ۱۴۰۳، ص ۲۵۱؛ ابن حجر، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۴۷۶).

حمزه نیز وصف شجاعت، از فضایل اخلاقی عرب را بدون القای مفهوم جنگ‌طلبی بیان می‌کند. امام رضا ﷺ، نام‌های حیواناتی مانند سگ، پلنگ و یوز را سبب جنگ‌طلبی عرب شمرده (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۳۱۵) و رسول خدا ﷺ نام «حرب» را مبعوض ولی نام «حمزه» را دوست داشته و به آن سفارش کرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹). حاکم (بی‌تا، ج ۳، ص ۱۹۶) مشخص کرده که مراد حضرت، حمزه فرزند عبدالمطلب است. در این صورت، توجه رسول خدا ﷺ به بزرگداشت یاد و خاطره نقش‌آفرینان جامعه نیز معیاری برای نام‌گذاری شمرده خواهد شد که او پس از ابوطالب، بهترین حامی رسول خدا ﷺ و سرور شهیدان (تا پیش از شهادت امام حسین ﷺ) بود. گویا حضرت با اعلام محبوبیت نام وی، خواسته‌اند این نام در جامعه جاوید بماند تا یاد و خاطره شهیدان در نسل‌های بعدی گرامی داشته شود.

بنابر روایتی دیگر، حضرت از جابرین عبدالله انصاری خواستند در دعای خود، خدا را به نام‌های علی، حسن، حسین و فاطمه بخواند که بهترین نام‌ها نزد خداوند است (مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۲۳). «علی» به معنای بلندمرتبه و توانا؛ «حسن» به معنای زیبا و خوب‌رو و «فاطمه» وصفی برای کودک «از شیر بازگرفته شده» است. لغت‌شناسان «فاطمه» را در مفهوم «مقطومه» به معنای جدایی به‌کار برده‌اند که قیدهای زیادی می‌پذیرد.

رهایی از شیر مادر با بیشترین استعمال، نشان از رشدیافتگی کودک و گذر از شیرخوارگی دارد (ابن منظور، ۱۴۱۲ق، ج ۱۲، ص ۴۵۴). بی‌نیازی از دانش دیگران و جدایی از بدی‌ها و پلیدی‌ها، شایستگی و پاکی شخص را حکایت می‌کند (ر.ک: صدوق، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۷۸-۱۷۹). از این رو، نام‌گذاری به «فاطمه» تفأل به خیر برای بقای دختر است و چنین نامی در میان قبایل دخترگوش وجود نداشت، در حالی که رسول خدا ﷺ به وجود چنین نامی در پیشینه نسبی خود افتخار می‌کردند.

از آن رو که بزرگداشت نام افراد پیش گفته به گرمی داشت یاد و راه آنان می‌انجامید، گفتمانی در ادبیات شیعه پایه‌گذاری شد که پسران را «علی» نام نهند. عبدالله بن عباس فرزندش را به سبب دوستی امام علی علیه السلام «علی» نامید (طبری، ۱۳۸۷، ج ۷، ص ۱۱۱) و امام حسین علیه السلام همه فرزندان خود را «علی» نام نهاد و فرمود: اگر صد پسر می‌داشتم جز «علی» نام نمی‌نهادم (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹).

روایات دیگری این ادبیات را تأکید کرده‌اند؛ از جمله اینکه شیطان با شنیدن نام «محمد» و «علی» ذوب می‌شود، یا فرزندی که «محمد» نام دارد باید محترم داشته شود (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۹؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۳۰۵). همچنین است مبتلا نشدن به فقر در خانه‌ای که نام «محمد، احمد، علی، حسن، حسین، جعفر، طالب، عبدالله یا فاطمه» در آن باشد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۱۹). روایت اخیر در منابع سنی از ابوهریره نقل شده و فقط در آن نام «محمد» آمده و ابن عدی (۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۱۶۰) همان را نیز جعلی خوانده است. نام «فاطمه» نیز به سبب پاره تن رسول خدا ﷺ بودن (قاضی نعمان، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۴۱ و ۲۱۵؛ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۱۲۵) و حوادث پس از رحلت آن حضرت، بر فراز این گفتمان درخشید و بنابر خبری، امام صادق علیه السلام سفارش کردند کسی که دخترش را «فاطمه» نام می‌نهد نه او را سب و لعن کند و نه او را بزند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۹).

رسول خدا ﷺ برای القا و تثبیت مفاهیم و ارزش‌های جدید، برخی نام‌های حکایتگر عصر جاهلی را تغییر دادند؛ نام‌هایی مانند رویاه، دراز گوش، سگ و کلاغ، که مرد به هنگام تولد فرزندش از منزل بیرون می‌رفت تا نام نخستین چیزی را که می‌بیند برای فرزندش انتخاب کند (ابن دُرَید، ۱۴۱۱ق، ص ۳۳۷؛ جاحظ، ۱۹۸۶، ج ۱، ص ۱۷۸-۱۹۰). پیامبر اکرم ﷺ از نام‌گذاری به «کَلْب» و «کَلِيب» (سگ و بچه سگ) نهی کردند (طبرانی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۳)؛ نام‌هایی مانند «ضِرار، مُره، حَرَب و ظالم» را شرت‌ترین نام‌ها خواندند (صدوق، ۱۴۰۳ق، ص ۲۵۱)؛ و نام‌های زشت را به شرح ذیل تغییر دادند:

– نام‌های شرارت‌زاء مانند «عبد شر» به «عبد خیر»؛ «غَاوِی» و «عاصِی» به «راشد» و «مُطِيعُ الْاَمْرِ» به «عُتْبَه» (شرارت‌آفرین و خشن) به «عُتْبَه» (رضایت‌آفرین)؛ «غُرَاب» (الفت‌ناپذیر) به «مُسْلِم» (آشتی‌پذیر). گفتنی

است که «عُراب» کلاغی بود که نافرمانی حضرت نوح علیه السلام کرد و عرب آن را نشانه جدایی شمرد و واژه «عُربَت» را جدا شده از وطن تعبیر کرد (ابن قتیبه، بی تا، ص ۱۳۲).

نام‌های غم‌زا، مانند اسامی «حَزَن» (اندوه) به «سَهْل»؛ «مَرَه» (تلخی) و «رَحْم» (تنگنایی) به «بَشیر» علیه السلام رَم (نخلی که زمان بریدنش رسیده = پایان حرکت) به «زُرْعَه» (بذر = دارای نیرو) مُضْطَجَع (خوابیده) به «مُنْبَعَث»؛ «سَوْد» به «بَیض»؛ «غور» (انحطاط) به «رُشد»؛ «حُسَیکَه» (خشک) به «مَلَأَ قَمِیَا» (آبادانی)؛ «عَسیر» به «یَسیر»؛ «بِيسان» (بی‌ثمر) به «نعمان» علیه السلام یَقَه به «یَسری» علیه السلام ر (تبسم و نوعی آرمیدن با زن) به «شُکر»؛ «عُفره» (خاک‌زار) به «خُضره» (سبزه‌زار)؛

- نام‌های کوتاه‌نگرانه؛ مانند «غافل» به «عاقِل»؛

- نام‌های جنگ‌طلبانه؛ مانند «حَرْب» به «سَلیم» (آشتی‌پذیر). (ر.ک: ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۲۳۴؛ ج ۲، ص ۴۷۳؛ ج ۳، ص ۹۸، ۱۶۳، ۱۸۲، ۲۹۷؛ ج ۵، ص ۹۹؛ ج ۶، ص ۸ و ۱۴؛ ج ۷، ص ۱۹، ۳۹، ۵۵؛ ج ۸، ص ۹۴، ۱۰۸، ۲۶۴ و ۳۳۷؛ نَوَی، بی تا، ج ۸، ص ۴۳۷؛ ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۳۶۳).

با مطالعه اخبار مربوط به انتخاب یا تغییر نام، معلوم می‌شود که رسول خدا صلی الله علیه و آله در نام‌گذاری‌ها به جنبه‌های روانی جامعه و اشخاص توجه داشتند و تناسب میان نام قدیم و جدید را رعایت می‌کردند برای مثال، نام‌های «عبدالشمس، عبدحارث و عبدالکعبه» را، که نشانگر بینش انحرافی بود، به «عبدالله» و نام‌های الفاجر مفاهیم کژی اجتماعی و طبیعی را به نام‌های پویا و نشاط‌آفرین تغییر دادند.

ج. زیبایی طبیعی

برخی دیگر از نام‌ها همسو و هماهنگ با سرشت آدمی، مبتنی بر لطافت‌ها و فواید طبیعی است. نام‌های مبتنی بر عنصر زیبایی و سودمندی در میان نام‌های انتخابی رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام این ادعا را آشکار می‌کند. «جَمِیلَه» به معنای زن زیبارو، نام انتخابی حضرت برای دختر ثابت‌بن ابی‌أفلح است (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۸، ص ۱۰۸). «زَینَب» نام انتخابی دیگر حضرت است که به گفته ابن‌اعرابی برگرفته از ماده «زَینَ» و به گفته سیبویه و بیشتر لغت‌شناسان، برگرفته از ماده «زَینَب» مانند فَرَح از باب فَعَّل، به معنای زن فربه‌گونه و القاکننده زیبایی ظاهری از نام‌های زنان و نیز نام درختی خوش‌بو و خوش‌منظر است (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۶۰). رسول خدا صلی الله علیه و آله هم دختر خود را «زَینَب» نامیدند و هم نام دختران علیهم السلام کَمَه و جَحْش را به «زَینَب» تغییر دادند (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۸، ص ۳۳۷؛ مسلم، بی تا، ج ۶، ص ۱۷۳).

«جَوَیریه» مُصَغَّر «جاریه» به معنای دونده، آفتاب، کشتی و آبروان است که از روشنایی، آرامش، سودمندی و زندگی حکایت می‌کند؛ همان‌گونه که «مَیْمُونَه» مفهوم برخوردار از برکت و سودمندی را

می‌رساند. زینب نام انتخابی رسول خدا ﷺ برای همسر مُصطَلَقی‌شان (واقعی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۴۱۲) بود و «میمونه» نامی برای همسرشان از بنی صعصعه، دختر حارث بن حزن (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۸، ص ۱۰۸).

امامان معصوم و کاربرد نام‌های زیبا

ائمه نیز نام‌های فرزندان خود را با توجه به زیبایی‌های معنوی، اجتماعی و طبیعی انتخاب می‌کردند. از آنجاکه اختلاف درباره تعداد و نام فرزندان ایشان زیاد است، نام‌ها و تعداد فرزندان و نیز تناسب نام و تعداد، بر پایه اطلاعات کتاب‌های الارشاد، اعلام الوری، مناقب ابن شهر آشوب، تذکرة الخواص، کشف الغمّه و الفصول المهمه استخراج شده و از پرداختن به ریز اختلافات خودداری شده است. منابع یادشده از ۱۷۲ فرزند برای امامان (شامل ۱۱۲ پسر و ۶۰ دختر) به شرح ذیل خبر داده‌اند. برای تحلیل زیبایی‌شناسی نام‌ها، ضمن پرهیز از آوردن کنیه‌ها و القاب، جدولی تهیه شده تا نخست تعداد و نام‌های فرزندان هر امام معلوم شود. در این جدول، به تکرار و تصحیف نام‌ها و نیز معانی فارسی آنها اشاره شده است، اما با تکرار نام‌ها، معانی تکرار نشده است، تا نام‌های جدید فرزندان امامان بعدی را نشان دهد:

۱. فرزندان امام علی

طبرسی (۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۹۵) و اربلی (۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۴۱۹) در شمار فرزندان امام علی با مفید (نک: ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۳۵۴) هماهنگ هستند، اما سبط بن جوزی (۱۴۱۸، ص ۵۷)، ابن صباغ (۱۴۲۲ق، ج ۱، ص ۶۴۴) و ابن شهر آشوب (۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۰۴) با وی اختلاف نظر دارند. منابع یادشده در مجموع، از ۳۳ فرزند، مشتمل بر ۱۹ پسر و ۱۴ دختر با ۲۲ نام غیر تکراری به قرار ذیل یاد کرده‌اند:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	حسن	۱		زیبا و خوب‌رو
۲	حسین	۱		مُصَغَّر «حسن»
۳	محمد	۳	+ اوسط + اصغر	ستوده، نیک و خوش، پسندیده
۴	عمر	۲	+ اصغر	طول زندگانی؛ درخت بلند و نوعی نخل
۵	عباس	۲	+ اصغر	ترش‌رو، شیر بیشه (شجاع)
۶	جعفر	۲	+ اصغر	نهر، رود، ناله پر شیر
۷	عثمان	۲	+ اصغر	تخم پرنده، مار، بچه مار، بچه اژدها
۸	عبدالله	۲	+ اصغر	بنده خدا
۹	عبیدالله	۱		مُصَغَّر «عبدالله»
۱۰	یحیی	۱		زندگانی و در عبری، تعمیددهنده (حیات معنوی)
۱۱	عون	۱		مددکار و پشتیبان، خدمتکار

ادامه ... ↓

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام ۱۳

۱۲	مَحْسَن	۱	آراسته شده، خوب‌رو
۱۳	زینب	۳	+ صغری (ام کلثوم) + صغری
۱۴	رقیه	۲	+ صغری
۱۵	رمله	۲	+ صغری
۱۶	نفیسه	۱	مکتنا به ام کلثوم صغری
۱۷	جَمَانَه	۱	مرورید/ نام دختر ابوطالب (خواهر امام علی علیه‌السلام نیز بوده)
۱۸	امامه	۱	واحد اندازه‌گیری معادل ۳۰۰ شتر (معیار شناخت)
۱۹	میمونه	۱	مبارک و خجسته
۲۰	خدیجه	۱	به دنیا آمده پیش از پایان مدت بارداری (زودرس)
۲۱	نقیه	۱	به احتمال، تصحیف شده به «تمیمه»
۲۲	فاطمه	۱	بازگرفته از (شیر، بدی، آتش)

۲. فرزندان امام حسن علیه‌السلام

ابن شهر آشوب (۱۳۷۹، ج ۴، ص ۲۹)، سبطین جوزی (۱۴۱۸، ص ۱۴۹)، اربلی (۱۴۲۱، ج ۱، ص ۵۳۸) و ابن صباغ (۱۴۲۲، ج ۲، ص ۷۴۴) نام و تعداد فرزندان را بیش از مفید (۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۰) گفته و در مجموع، ۲۷ فرزند شامل ۲۲ پسر و پنج دختر با ۲۲ نام غیر تکراری به قرار ذیل یاد کرده‌اند:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	زید	۱		رشد، فروزی
۲	حسن	۱		
۳	عمرو	۱	عمر	
۴	قاسم	۱		تقسیم‌کننده، بخش‌کننده
۵	عبدالله	۲	+ اصغر	
۶	عبدالرحمان	۲		
۷	حسین	۱	+ اترم	
۸	طلحه	۱		نعمت / درخت بلند سایه‌گستر
۹	عبیدالله	۱		
۱۰	اسماعیل	۱		سریانی = «اسما» و «ئیل» به معنای شنید خدا (مطیع خدا)
۱۱	محمد	۲	+ اصغر	
۱۲	یعقوب	۱		سریانی = آنکه پاشنه را می‌گیرد / نام پرنده‌ای
۱۳	جعفر	۱		
۱۴	حمزه	۱		شیر بیشه
۱۵	احمد	۱		ستوده‌تر
۱۶	عقیل	۱		زائونند شتر = عاقل، زیرک، خردمند، بزرگوار، گرامی
۱۷	علی	۲	+ اصغر	بلندمرتبه
۱۸	ابراهیم	۱		سریانی = آب رحیم / پدر مهربان
۱۹	سکینه	۱		آرامش، وقار، مهابت
۲۰	فاطمه	۲	از دو مادر	
۲۱	رقیه	۱		
۲۲	رمله	۱		

۳. فرزندان امام حسین (ع)

مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۳۵) و طبرسی (۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴۷۸) از دو تن به نام «علی» و اربلی (۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۵۸۱) و ابن صباغ (۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۸۵۱) از سه تن یاد کرده و ابن شهر آشوب (۱۳۷۹ق، ج ۴، ص ۲۹) و سیوطی (۱۴۱۸ق، ص ۲۴۹) از پسری به نام «محمد» خبر داده‌اند. در مجموع، فرزندان حضرت ۹ تن شامل ۶ پسر و ۳ دختر با ۷ نام غیر تکراری به قرار ذیل است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	علی	۳	+ اوسط + اصغر	
۲	جعفر	۱		
۳	عبدالله	۱		
۴	محمد	۱		
۵	سکینه	۱	آمه، امینه یا امیمه (رک: ابوالفرج اصفهانی، ۱۹۹۴، ج ۱۶، ص ۳۱۰)	
۶	فاطمه	۱		
۷	زینب	۱		

۴. فرزندان امام سجاد (ع)

منابع پیش گفته با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۵۵) در شمار فرزندان امام سجاد (ع) هماهنگ هستند، جز اینکه برخی از پسری به نام «محمد اصغر» و سیوطی (۱۴۱۸ق، ص ۲۴۹) از سه فرزند دیگر به نام‌های «ملیکه، قاسم و عبیدالله» یاد کرده‌اند که با این احتساب، حضرت ۱۸ فرزند، شامل ۱۲ پسر و ۶ دختر با ۱۶ نام غیر تکراری به قرار ذیل داشته است:

ر	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	محمد	۲	+ اصغر	
۲	عبدالله	۱		
۳	حسن	۱		
۴	حسین	۲	+ اصغر	
۵	زید	۱		
۶	عمر	۱		
۷	عبدالرحمان	۱		
۸	سلیمان	۱	تصغیر سلمان	پر از سلامتی
۹	علی	۱		
۱۰	قاسم	۱		
۱۱	خلیجه	۱		
۱۲	علیه	۱	مصغر علی	
۱۳	ام کلثوم	۱	کلثم	فره چهره و نیکو رخسار، ناترش‌رو
۱۴	فاطمه	۱		
۱۵	عبیدالله	۱		
۱۶	ملیکه	۱		مقتدر

ادامه ... ←

۵. فرزندان امام باقر (ع)

منابع پیش گفته در شمار فرزندان امام باقر (ع)، هماهنگ با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۷۶)، از پنج پسر و یک دختر یاد کرده‌اند، جز اینکه مفید از دختری به نام «ام سلمه» نام برده که به احتمال، کنیه زینب بوده است.

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام ۱۵

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	جعفر	۱		
۲	عبدالله	۱		
۳	ابراهیم	۱		
۴	عبیدالله	۱		
۵	علی	۱		
۶	زینب	۱		مکنّا به ام سلمه (ر.ک: طبرسی، ۱۴۱۷ق)

۶. فرزندان امام صادق علیه‌السلام

دیگران با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۰۹) هماهنگ هستند، اما سبطین جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۳۱۲) از دختری به نام «فاطمه صغری» یاد کرده که در این صورت، حضرت دارای ۸ پسر و ۳ دختر با ۱۰ نام غیر تکراری بوده است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	اسماعیل	۱		
۲	عبدالله	۱		
۳	موسی	۱		عبری = از آب گرفته شده / تیغ و آهن
۴	اسحاق	۱		عبری = خندان
۵	محمد	۱		
۶	عباس	۱		
۷	یحیی	۱		
۸	علی	۱		
۹	اسماء	۱		زیناروی
۱۰	فاطمه	۲		+ صغری

۷. فرزندان امام کاظم علیه‌السلام

دیگران با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۴۴) هماهنگ هستند، جز اینکه ابن شهر آشوب (۱۳۷۹، ج ۴، ص ۳۲۴) چهار نام و سبطین جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۳۱۲) سه نام بر آنها افزوده‌اند که در این صورت، حضرت دارای ۲۷ پسر و ۲۲ دختر با ۳۸ نام غیر تکراری به قرار ذیل بوده است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	ابراهیم	۳		+ اکبر + اصغر
۲	احمد	۱		
۳	اسحاق	۲		
۴	اسماعیل	۱		
۵	جعفر	۳		+ اکبر + اصغر

ادامه ... ↓

۱۶ ♦ تاریخ اسلام در آینه پژوهش، سال یازدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳

۶	حسن	۱	
۷	حسین	۱	
۸	حمزه	۱	
۹	زید	۱	
۱۰	سلیمان	۱	
۱۱	عباس	۱	
۱۲	عبدالرحمان	۱	
۱۳	عبدالله	۱	
۱۴	عبیدالله	۱	
۱۵	عقیل	۱	
۱۶	علی	۱	
۱۷	عمر	۱	
۱۸	فضل	۱	در مقابل نقص = کمال، دانش، بخشش، نیکویی
۱۹	قاسم	۱	
۲۰	محمد	۱	
۲۱	هارون	۱	عبری = کوه‌نشین، پیک و قاصد شاه و نگهبان
۲۲	یحیی	۱	
۲۳	فاطمه	۳	+ وسطی + صغری
۲۴	آمنه	۱	ایمن، بی‌خوف، درامان
۲۵	اسماء	۲	+ صغری
۲۶	آمامه	۱	
۲۷	بریهه	۱	بریهه، تویه و نزهیه
۲۸	حسنه	۱	نیک، خوب، عمل خوب
۲۹	حکیمه	۱	دانا و دانشمند
۳۰	خدیجه	۲	
۳۱	رقیه	۲	+ صغری
۳۲	زینب	۲	+ صغری
۳۳	عایشه	۱	نیکو حال
۳۴	علیه	۱	
۳۵	کثم	۱	(یا کثوم)
۳۶	لبابه	۱	خالص، برگزیده، خردمند
۳۷	محموده	۱	ستوده، نیک و خوش، پسندیده
۳۸	میمونه	۱	

۸. فرزندان امام رضا (ع)

دیگران با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۷۱) هماهنگ هستند، جز اینکه ابن صباغ (۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۱۰۳۱) و سبطین جوزی (۱۴۱۸ق، ص ۳۲۱) چهار پسر و یک دختر نیز یاد کرده‌اند. بنابراین، حضرت ۵ پسر و یک دختر با ۶ نام غیر تکراری داشته که عبارتند از:

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام ۱۷

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	محمد	۱		
۲	جعفر	۱		
۳	حسن	۱		
۴	ابراهیم	۱		
۵	حسین	۱		
۶	عایشه	۱	عالیه به معنای بلندمرتبه	

۹. فرزندان امام جواد علیه‌السلام

منابع با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۹۷) هماهنگ هستند، اما ابن شهر آشوب (ج ۴، ص ۳۸۰) از حکیمه و خدیجه نیز نام برده، که در مجموع، حضرت ۶ فرزند با ۶ نام غیر تکراری داشته است:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	علی	۱		
۲	موسی	۱		
۳	فاطمه	۱		
۴	امامه	۱		
۵	حکیمه	۱		
۶	خدیجه	۱		

ادامه ... ←

۱۰. فرزندان امام هادی علیه‌السلام

منابع همسو با مفید (۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۳۱۱) از ۶ فرزند با ۶ نام غیر تکراری یاد کرده‌اند:

ردیف	نام	تعداد	ملاحظات	مفهوم نام
۱	حسن	۱	دارای فرزندی به نام محمد (مهدی)	
۲	موسی	۱		
۳	حسین	۱		
۴	محمد	۱		
۵	جعفر	۱		
۶	عایشه	۱	در مناقب ابن شهر آشوب «علیه» آمده	

تعداد و تنوع اسامی

تعداد کل فرزندان امامان معصوم علیهم‌السلام ۱۷۲ تن، با ۵۱ عنوان اسمی، شامل ۱۱۲ پسر با ۳۰ عنوان انتخابی و ۶۰ دختر با ۲۱ عنوان انتخابی بوده که عبارتند از:

ردیف	نام / تعداد	ردیف	نام / تعداد	ردیف	نام / تعداد
۱	ابراهیم / ۶	۱۸	رمله / ۳	۳۵	عون / ۱
۲	احمد / ۲	۱۹	زید / ۳	۳۶	فاطمه / ۱۱
۳	اسحاق / ۳	۲۰	زینب / ۷	۳۷	فضل / ۱
۴	اسماء / ۳	۲۱	سکینه / ۲	۳۸	قاسم / ۳

ادامه ... ↓

۱۸ ✦ تاریخ اسلام در آینه پژوهش، سال یازدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳

۵	اسماعیل / ۳	۲۲	سلیمان / ۲	۳۹	کلثوم (کلثم، ام کلثوم) / ۲
۶	امامه / ۳	۲۳	طلحه / ۱	۴۰	لبابه / ۱
۷	آمنه / ۱	۲۴	عایشه / ۳	۴۱	محسن / ۱
۸	بریهه / ۱	۲۵	عباس / ۴	۴۲	محمد / ۱۳
۹	جعفر / ۱۰	۲۶	عبدالرحمان / ۴	۴۳	محموده / ۱
۱۰	جمانه / ۱	۲۷	عبدالله / ۹	۴۴	ملیکه / ۱
۱۱	حسن / ۶	۲۸	عبیدالله / ۵	۴۵	موسی / ۳
۱۲	حسنه / ۱	۲۹	عثمان / ۲	۴۶	میمونه / ۲
۱۳	حسین / ۷	۳۰	علی / ۱۰	۴۷	نفیسه / ۱
۱۴	حکیمه / ۲	۳۱	عقیل / ۲	۴۸	نقیه / ۱
۱۵	حمزه / ۲	۳۲	علیه / ۲	۴۹	هارون / ۱
۱۶	خدیجه / ۵	۳۳	عمر / ۴	۵۰	یحیی / ۳
۱۷	رقیه / ۳	۳۴	عمرو / ۱	۵۱	یعقوب / ۱

زیبایی معنوی در نام‌های فرزندان ائمه اطهار (ع)

این زیبایی در محورهای ذیل قابل بررسی است:

الف. نام با پسوند اسم یا صفت خداوند

سه نام بیشترین حجم نام‌های این نوع را تشکیل می‌دهد: یکی «عبدالله» است با بیشترین درصد، شامل نه تن از ۱۱۲ پسر، که در میان فرزندان امام علی و امام حسن (ع) تکراری است، اما از دوره امام رضا (ع) به بعد دیده نمی‌شود. دیگری «عبیدالله» است با کاربردی کمتر از «عبدالله» و نام پنج تن از پسران امام علی، امام مجتبی، امام سجاد، امام باقر و امام کاظم (ع) است. «عبدالرحمان» نیز با کاربردی کمتر از «عبیدالله»، نام چهار تن از پسران امام مجتبی، امام سجاد و امام کاظم (ع) است. بنابراین، امامان (ع) پرفرزند، از نام‌های «عبیدالله» و «عبدالرحمان» استفاده کرده‌اند.

امامان معصوم (ع) از نام‌هایی مانند ام‌الله، ام‌الرحمان و عبده‌الله که در عصر جاهلی و اسلامی کاربرد داشته (ذهبی، ۱۴۰۷ق، ج ۱۷، ص ۲۰۹؛ ج ۳۸، ص ۳۵۳؛ ج ۴۵، ص ۲۴۶) برای دختران استفاده نکرده‌اند و شاید چرایی آن توجه به ظرافت‌های روحی و نیازمندی آنان به نام‌هایی برخوردار از زیبایی طبیعی باشد.

ب. نام‌های انبیای پیشین

در میان این نام‌ها، نخست باید از ابراهیم (ع) یاد کرد که در قرآن ۶۹ مرتبه تکرار شده و از میان ۱۱۲ پسر، شش تن «ابراهیم» نامیده شده‌اند. امام مجتبی، امام باقر و امام رضا (ع) هریک فرزندی به نام «ابراهیم» داشته‌اند.

زیباشناسی نام‌ها در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام ۱۹

و امام کاظم علیه‌السلام سه فرزند به این نام داشته است. به نظر می‌رسد علت فراوانی این نام در قیاس با نام‌های سایر انبیا این باشد که ابراهیم علیه‌السلام پرچم‌دار مبارزه با شرک، برگزیده الهی در دنیا و از صالحان در آخرت است (بقره: ۱۳۰-۱۳۲) و پیروان آیین او از وی شمرده شده‌اند (ابراهیم: ۳۶-۳۷). پس وی پدر معنوی مسلمانان است (حج: ۷۸) و نام‌گذاری به نام او، اعلام وفاداری به آیین اوست. اما از نام‌های دیگر انبیا کمتر استفاده شده است. برای مثال:

نام‌های اسحاق، اسماعیل، موسی و یحیی پس از ابراهیم کاربرد بیشتری داشته و هریک نام سه تن از فرزندان ائمه علیهم‌السلام بوده است: اسحاق نام فرزند امام صادق علیه‌السلام و دو فرزند امام کاظم علیه‌السلام است. اسماعیل نام فرزندی از امام مجتبی، امام صادق و امام کاظم علیهم‌السلام است. موسی نیز نام امام کاظم علیه‌السلام و فرزندی از امام جواد و امام هادی علیهم‌السلام بوده است. همچنین یحیی نام فرزندی از امام علی، امام صادق و امام کاظم علیهم‌السلام است. سلیمان نام فرزندی از امام مجتبی و امام سجاد علیهم‌السلام بوده که بدین‌سان، در رتبه سوم قرار گرفته است. هارون نیز نام فرزندی از امام کاظم علیه‌السلام بوده است.

با اینکه قرآن به نام بیش از بیست تن از انبیای پیشین تصریح و نام آنان را به مناسبت‌های گوناگون تکرار کرده، امامان معصوم علیهم‌السلام از نام شش تن از آنان استفاده کرده‌اند. تحلیل چرایی آن دشوار است و در این‌باره، باید به وجود بسترهای اجتماعی و میزان تأثیر آنها در تعیین نام فرزندان و نیز نقش مادران در انتخاب نام آنان توجه داشت. فقدان نام پیامبرانی مانند نوح و عیسی علیهم‌السلام در این نام‌گذاری‌ها نشان می‌دهد که حتی «اولوالعزم» بودن (وصف پیامبران دارای کتاب و آیین) معیاری برای کاربرد نام آنان نبوده است؛ چنان‌که کثرت نام انبیا در قرآن یا نزول سوره‌ای به نام آنان نیز معیار نام‌گذاری نبوده است. «یوسف» نام سوره‌ای در قرآن کریم، کاربردی نداشته است. به گفته ابوالعلاء، اسم «موسی» در جامعه عرب جاهلی نیز کاربرد نداشته و فقط مسلمانان آن را برای تبرک و به‌عنوان اسم غیرعربی برگزیده‌اند، نه به معنای تیغ و آهن در زبان عربی (زیبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۴۸۲). بر این پایه، بسترهای اجتماعی در نام‌گذاری اهل بیت علیهم‌السلام قابل توجه بیشتری است. یادکرد نام شخصیت‌های مقدس در قرآن نیز معیار نام‌گذاری، به‌ویژه برای دختران، نبوده است. برای مثال، نام «آسیه»، که در قرآن با تعبیر «امراة فرعون» آمده و نام «مریم» (به معنای عبادت‌کننده) در نام‌گذاری‌ها کاربردی نداشته، درحالی‌که نام مریم ۳۱ مرتبه تکرار شده است.

ج. نام‌های رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

نام «محمد» بیشترین کارکرد را در نام‌گذاری داشته و جز امام باقر و امام جواد علیهم‌السلام که نام خودشان «محمد» بوده، دیگر امامان علیهم‌السلام از این نام استفاده کرده‌اند. امام علی علیه‌السلام از ۱۹ پسر، سه تن را، امام مجتبی علیه‌السلام از ۲۲ پسر، و

امام سجاد علیه السلام از ۱۲ پسر دو تن را «محمد» نامیدند و دیگر امامان علیهم السلام هریک محمدی داشته‌اند. بدین سان، ۱۳ تن از پسران ائمه اطهار علیهم السلام «محمد» نام داشته‌اند. اما نام /حمد، که عیسی علیه السلام به آمدن وی بشارت داده (صف: ۶) نام فرزندی از امام مجتبی و امام کاظم علیهم السلام است.

د. نام‌های اهل بیت علیهم السلام

شیعه امامت را گزینش الهی می‌داند و برای امامان علیهم السلام و حضرت فاطمه علیها السلام احترام خاصی قایل است و حتی نام آنان را بدون وضو لمس نمی‌کند. براین پایه و نیز روایتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمودند: نام‌های «علی، حسن، حسین و فاطمه» بهترین نام‌ها نزد خداوند است (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۲۲۳)، نام‌های معصومان علیهم السلام در شمار زیبایی‌های معنوی یاد می‌شود، گرچه به سبب برخورداری از مفهوم وصفی در زیبایی اجتماعی به آنان اشاره خواهد شد.

سیزده سال پیش از بعثت، نوزاد ابوطالب، «علی» نامیده شد. به گفته برخی، چنین اسمی در عرب سابقه نداشت و فقط به عنوان وصف استفاده می‌شد، به این گونه که عرب برای نشان دادن برتری فرزندش می‌گفت: او «علی» است (صدوق، ۱۳۷۹، ص ۶۱). اما شواهد تاریخی کاربرد اسمی آن را نیز نشان می‌دهد. برای مثال، علی نام پدر هودّ بن علی بن ثمامه خنّسی از مسیحیان یمامه بود. فرمان‌دهی هودّه در ایام العرب‌های «مُشَقَّر»، «صَفَقَه» (ابن اثیر، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۶۲۱) و نیز مرگ وی در سال هشتم هجری (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۲۰۱) نشان می‌دهد که پدرش سال‌ها پیش از امام علی علیه السلام تولد یافته است. همراهی ریان بن ضمیره، از نوادگان هودّه، با امام علی علیه السلام بر ضد معاویه (ابن اعثم، ۱۴۱۱ق، ج ۴، ص ۲۲۲؛ ابن اثیر، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۳۷۸) شاهد دیگری بر پیشی تولد علی بن ثمامه است.

امامان معصوم علیهم السلام جز کسانی که نامشان «علی» بوده، از نام «علی» استفاده کرده‌اند. امام مجتبی علیه السلام از ۲۲ پسر، دو تن و امام حسین علیه السلام از شش پسر سه تن را «علی» نام نهاد و در مجموع، ۱۳ تن از فرزندان ائمه علیهم السلام «علی» نامیده شدند. کاربرد فراوان نام «علی» در میان این اسامی، نشان از احترام ویژه امامان علیهم السلام به امام علی علیه السلام است. البته در تحلیل فراوانی این نام، از تأثیر رخداد‌های سیاسی نباید غافل بود. گویا این احترام و تأثیر سبب شده است تا ترکیبی از تصغیر و تأنیث «علی» بر برخی دختران نهاد شود. امام سجاد علیه السلام و امام کاظم علیه السلام هریک دختری به نام «علیه» داشتند. تصغیر این نام در دوره‌های بعدی نیز استفاده شده و رباح بن قصیر نام پسر خود را عُلّی (بضم عین و فتح لام) نهاد (ابن ماکولا، بی تا، ج ۶، ص ۱).

«جعفر» نام ده تن از فرزندان ائمه اطهار علیهم السلام بوده است. دو تن از فرزندان امام علی علیه السلام، سه تن از فرزندان امام کاظم علیه السلام و فرزندی از امام مجتبی، امام حسین، امام باقر، امام رضا و امام هادی علیهم السلام «جعفر» نام داشت.

گمان می‌شود چنین نامی خاندانی و به احترام جعفر بن ابی‌طالب باشد؛ زیرا وی از مسلمانان نخستین و مهاجران حبشه بود که در سال هفتم به مدینه بازگشت و در سال نهم به شهادت رسید.

حسن و حسین نام‌های انتخابی دو نواده رسول خدا ﷺ، بدون پیشینه عربی و با الهام از نام پسران هارون به سبب شباهت مقام امام علی ﷺ و هارون در امر وصایت گفته شده است. محمدی (۱۳۹۳، ج ۱، ص ۵۱) در نقد این نظر می‌گوید: نام‌های «شبر» و «شبر» برای پسران هارون در تورات نیامده و تشبیه امام ﷺ به هارون در سال هفتم صورت گرفته، درحالی‌که تولد امام حسن و امام حسین ﷺ در سال‌های سوم و چهارم بوده است.

نام‌گذاری به حسن و حسین در میان اهل بیت ﷺ چنان رایج بوده که امامانی که نام «حسن» را انتخاب کرده‌اند. نام «حسین» را نیز برگزیده‌اند. اما برخی مانند امام حسین، امام باقر، امام صادق و امام جواد ﷺ هیچ‌یک را انتخاب نکرده‌اند. در این میان، «حسن» تنها نام مشترک میان پدر و پسر است. امام مجتبی ﷺ پسری به نام حسن داشت که به سبب همانمی به «حسن مُثنی» (م ۹۷) شهرت یافت و او نیز فرزندی به نام حسن داشت، که به «حسن مُثلث» (م ۱۴۵) معروف شد. امام کاظم ﷺ نیز تنها امامی است که از تأیید نام «حسن» بهره برده و دخترش را «حَسَنَه» نامیده است. بدین‌سان، از ۱۱۲ پسر هفت تن «حسن» و هفت تن «حسین» نامیده شده‌اند. بنابر نظر مشهور شیعه، «مُحَسَّن» نام فرزندی دیگر از امام علی ﷺ بوده است که کاربردی در نام‌گذاری نداشته و نشانی از تقیه نیز در عدم کاربرد آن وجود ندارد.

«فاطمه» نامی آشنا برای عرب است، حتی تکرار این نام در میان سلسله مادران رسول خدا ﷺ بابی را با عنوان مادرانی که رسول خدا ﷺ را به دنیا آورده‌اند (الْقَوَاطِمُ اللَّاتِي وَكَلَدَنَّ رَسُولَ اللَّهِ) به خود اختصاص داده، که فاطمه مادر عبدالله بن عبدالمطلب نزدیک‌ترین آنان به رسول خدا ﷺ بوده است (ابن سعد، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۵۲). آن حضرت در نبرد خُنین می‌گفت: مَنْ زَادَهُ فَاطِمَةٌ هِيَ هَسْتُمْ (یعقوبی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۲۲). همسر ابوطالب نیز «فاطمه» نام داشت و در پرورش رسول خدا ﷺ از هیچ تلاشی دریغ نکرد، به گونه‌ای که حضرت پس از وفات وی فرمودند: «امروز مادرم را از دست دادم» (یعقوبی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۴). از این‌رو، بعید نیست که رسول خدا ﷺ همان نام را برای دخترش انتخاب کرده باشد که در این صورت، «فاطمه» نامی در شمار نام‌های خاندانی است. امام علی، امام حسین، امام سجاد، امام جواد ﷺ هر یک دختری به نام «فاطمه» داشته‌اند. همچنین امام حسن ﷺ دو تن و امام کاظم ﷺ سه تن از دخترانش را «فاطمه» نامید و بدین‌سان نام ۱۱ تن از ۵۸ دختر ائمه اطهار ﷺ فاطمه شد.

ابراز علاقه به برخی شخصیت‌ها و تلاش برای زنده نگه داشتن راه و اهداف آنان، در این نوع نام‌گذاری‌ها آشکار است و نشان می‌دهد که توجه به حوادث گذشته و پاسداشت اشخاص، زیبایی‌بخش اسامی شده و نام‌هایی مانند «محمد» و «علی» افزون بر داشتن زیبایی‌های مفهومی، برای امامان علیه السلام زیبایی معنوی پیدا کرده است.

نتیجه آنکه تعداد نام‌های ترکیبی ۱۸، نام‌های انبیای پیشین ۲۱، نام رسول خدا صلی الله علیه و آله ۱۵، و نام‌های اهل بیت علیهم السلام ۴۹ تن و مجموع نام‌های این بخش ۱۰۳ اسم، معادل قریب ۶۰ درصد از مجموع نام‌های فرزندان است.

زیبایی اجتماعی در نام‌های فرزندان ائمه اطهار علیهم السلام

برخی نام‌های فرزندان امامان علیهم السلام اسامی واژگانی هستند که به وصف معنایی می‌پردازند. این گونه نام‌ها نوعی مفهوم اجتماعی را به مخاطب القا می‌کنند و در فرهنگ نام‌گذار حاکی از معنا و ارزش خاصی است و احساسات و عواطف وی را بیان می‌کنند و نشان از اهتمام نام‌گذار به مسائل اجتماعی دارند. یادآوری می‌شود که برخی نام‌ها مانند محمد، علی و حسن در چند مقوله قابل مطالعه است و پیش‌تر در مقوله «زیبایی معنوی» یاد شدند.

این نوع نام‌ها در چند زیرشاخه بررسی می‌شود:

الف. نام‌های سودمنا

برخی نام‌های فرزندان امامان علیهم السلام مفهوم منفعت را می‌رساند. «میمونه» به معنای سودمند و بابرکت، نام دختر امام علی و امام کاظم علیهم السلام است. «خدیجه» نام دختران امام علی، امام سجاد و امام کاظم علیهم السلام به معنای «بچه شتر زودتر از موعد به دنیا آمده» است. معلوم است که شتر در زندگی اجتماعی عرب نقش بارزی ایفا می‌کرده و به سبب نماد خیر و برکت بودن، ادبیات فراوانی را در اطراف خود به وجود آورده است. بر همین پایه و بنابر گفته پایگاه اطلاع‌رسانی *المصدر السعودی* (<http://www.almsdar.net/vb/t13027>)، «خدیجه» در ادبیات معاصر عرب، به معنای نخل پرثمر و ابر باران‌زا نیز گفته می‌شود. طلحه به معنای نعمت و درخت سایه‌داری که مردم و شتران از سایه آن بهره می‌برند، کمترین کاربرد را در نام‌گذاری پسران داشته و تنها امام کاظم علیه السلام فرزندی به نام «طلحه» داشت. «جعفر» به معنای «رودخانه یا شتر پرشیر» بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده و نام ده تن از پسران ائمه علیهم السلام بوده است: امام علی علیه السلام دو تن، امام کاظم علیه السلام سه تن و دیگر امامان جز امام سجاد، امام صادق و امام جواد علیهم السلام هریک فرزندی به نام «جعفر» داشته‌اند.

ب. نام‌های فراست‌معنا

عقل، دانش و زیرکی منبع انتخابی برخی از نام‌های فرزندان ائمه اطهار است. از آن‌رو که عقل مانند عقل سبب کنترل رفتار انسان می‌شود، عرب به فرهیختگان «عقیل» و به زنان پاک‌دامن «عقیله» می‌گوید. امام مجتبی و امام کاظم هریک فرزندی به نام «عقیل» داشته‌اند. به مرحله‌ی عالی عقل، «ألب» گفته می‌شود و در قرآن، فهم مطالبی به «اولوا الالباب» اختصاص یافته که جز با نیروی عقل در مراحل عالی، قابل درک نیست. «ألباه» برگرفته از «ألب» نام دختر امام کاظم است. «نفیسه» به معنای «ارجمند و گران‌مایه»، مفهومی نزدیک به همین معنا دارد و نام یکی از چهارده دختر امام علی با کنیه «أم کلثوم» بوده که گویا همان ام‌کلثوم معروف است.

«حکیمه» به معنای دانشمند، نام دختر امام کاظم و امام جواد بوده است. «فضل» به معنای «کمال، دانش، بخشش و نیکی»، نام فرزند امام کاظم بوده است و کاربرد چندانی در نام‌گذاری اهل بیت ندارد. «زید» به معنای «رشد، نمو و فروزی»، بیانگر نوعی خردمندی است. «زید» نام سه تن از فرزندان ائمه اطهار بوده است. امام مجتبی و امام سجاد هریک فرزندی به نام «زید» داشته‌اند و امام کاظم نیز یکی از ۲۷ پسر خود را زید نامید.

ج. نام‌های وصف‌معنا

تنوع اسامی در قلمرو نام‌هایی که بیانگر ویژگی یا صفتی خاص باشد، به‌ویژه اسامی مربوط به دختران، زیاد است و نشان از اهمیت مسائل اجتماعی و عملکردهای قبایلی دارد. نام‌هایی مانند حمزه و عباس بیانگر مفهوم شجاعت است. برخی وجه نام‌گذاری به علی را نیز برتری وی بر حریفان جنگی دانسته‌اند (صدوق، ۱۳۷۹، ص ۶۱) که در این صورت، نام «علی» همسو با معنای «حیدر و حمزه» نشان از صفت شجاعت و بلندمرتبه‌گی در میدان نبرد دارد. ابوطالب نیز در شعری، علت نام‌گذاری فرزندش را به «علی»، بلندای سرافرازی (عز العلو) دانسته است (اریلی، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۸۵).

باتوجه به اینکه، علی نام ده تن، عُلَیه نام دو تن، عباس نام چهار تن، و حمزه نام دو تن از پسران است، بیشترین نام‌های پسران در این بخش، حکایتگر صفت شجاعت در رویارویی با دشمن است. نام‌های دیگری مانند محمد با ۱۳ کاربرد، احمد با دو کاربرد و محمود با یک کاربرد، ستوده بودن را حکایت می‌کنند و ۱۶ شخصیت را به خود اختصاص می‌دهند. عون نام پسر امام علی وصف مددکار بودن را پشتیبانی می‌کند و قاسم در مرتبه سوم، نام‌های پسران این بخش، نام پسران امام مجتبی، امام سجاد و امام کاظم بوده است. «قاسم» به مفهوم «تقسیم‌کننده»، نشان از بهره‌مندی و بهره‌رسانی مدبرانه دارد و ازاین‌رو، واژه «قسمت» در

مفهوم «نصیب و بهره» به کار رفته و «رجلٌ مُقَسَّمُ الوجه» به معنای سراسر زیبایی است که زیبایی را به دیگر مواضع تقسیم می‌کند (ابن منظور، ۱۴۱۲ق، ج ۱۲، ص ۴۷۸-۴۸۲).

در میان اسامی دختران، نام «فاطمه» بیشترین کاربرد را داشته و نام ۱۱ تن از دختران ائمه اطهار علیهم‌السلام بوده است. امامان علیهم‌السلام جز امام باقر، امام رضا و امام هادی علیهم‌السلام همگی دخترانی به نام «فاطمه» داشته‌اند. «رقیه» به معنای «حافظ»، نام دو دختر امام علی و امام کاظم علیهم‌السلام و نیز نام دختری از امام مجتبی علیه‌السلام است که پنج مرتبه تکرار شده و پس از نام «فاطمه»، بیشترین کاربرد را در نام‌گذاری داشته است. «آمنه»، به معنای «ایمن و محفوظ»، شاید نزدیک‌ترین نام به «رقیه» باشد که یک بار استفاده شده و نام دختر امام کاظم علیه‌السلام است. «سُکینه» (ابن ماکولا، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۱۶) مصغر «سکینه» به معنای «وقار و آرامش»، نام دختر امام حسن و امام حسین علیهم‌السلام است. ابوالفرج اصفهانی اختلاف در نام یا لقب بودن سکینه را بررسی کرده و بنابر گفته کلبی و مدائنی، سکینه را لقب دختر امام حسین علیه‌السلام و نام وی را «آمنه» دانسته‌اند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۹۹۴، ج ۱۶، ص ۳۶۰). با این حال، عموم منابع شیعی از وی به عنوان «سکینه» یاد کرده‌اند. امامان معصوم علیهم‌السلام همچنین از نام‌های وصفی دیگری مانند «نقیه» و «ملکیه» استفاده کرده‌اند. امام علی علیه‌السلام دختری به نام «نقیه» به معنای پاکیزه و امام سجاده علیه‌السلام دختری به نام «ملیکه» بیانگر وصف اقتدار داشته است.

بنابر آنچه گفته شد، تعداد نام‌های واژگانی پسران ۵۴ نام شامل ۱۱ نام سودمنا، ۳۷ نام وصف‌منا و ۶ نام فراست‌مناست. همچنین مجموع نام‌های واژگانی دختران ۳۱ عدد شامل ۳ نام سودمنا، ۲۴ نام وصف‌منا و ۴ نام فراست‌مناست و بدین‌روی، قریب ۵۰ درصد نام‌های فرزندان امامان علیهم‌السلام نام‌هایی با زیبایی اجتماعی است که نشان از اهمیت مسائل اجتماعی در فرهنگ و سبک زندگی اهل‌بیت علیهم‌السلام دارد.

زیبایی طبیعی در نام‌های فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام

این نوع نام‌ها مشتمل بر نام گیاهان و گل‌ها، حکایت از زیبایی ظاهری در وجود شخص می‌کند و گرچه در شمار اسامی واژگانی هستند، اما برای نشان دادن توجه امامان علیهم‌السلام به زیبایی‌های ظاهری، مستقل آورده می‌شود. برخی از این نام‌ها مانند حسن به خود مفهوم زیبایی اشاره دارد. حسن به معنای زیبا و خوب‌رو و نام‌های حسن و حسین، نام پانزده تن از فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام دارای بیشترین آمار این بخش است. «عمر» و از همین ماده «عمر» به معنای «بلندبالا بودن و طول زندگانی» است. از این‌رو، به نوعی درخت خرما یا درختان بلندقد «عمر» گفته می‌شود. «عمر» نام دو تن از فرزندان امام علی علیه‌السلام و یک تن از فرزندان امام مجتبی علیه‌السلام، امام سجاده و امام کاظم علیهم‌السلام است. برخی عمر فرزند امام مجتبی علیه‌السلام را «عمر» گفته‌اند.

با اینکه دو نام حسن و حسین تعداد این دست نام‌ها را افزایش داده، تنوع نام‌های پسران کم است. اما

نام‌های حکایتگر زیبایی ظاهری در میان دختران بیشتر است. این تنوع اهمیت مفاهیم زیباشناختی را در ادبیات اهل بیت علیهم‌السلام و رابطه میان آنها و جنسیت را نشان می‌دهد که چگونه نام‌گذار به احساسات و عواطف لطیف دختران توجه داشته است. تنوع این نام‌ها در میان دختران به هشت معنا به شرح ذیل بازمی‌گردد:

«زینب» به معنای «فربه چهره یا درختی زیبا و نیکو رخسار»، نام سه تن از دختران امام علی علیه‌السلام و دو تن از دختران امام کاظم علیه‌السلام و نیز دختری از امام حسین و امام باقر علیهم‌السلام است. «کثوم» به همان معنا، نام فرزندی از امام سجاد و امام کاظم علیهم‌السلام بوده است. «سماء» به معنای «زیباچهره»، نام دختر امام صادق علیه‌السلام و نام دو تن از دختران امام کاظم علیه‌السلام بوده است. «بریهه» (یا بریمه) تصغیر برهره، نام دختر امام کاظم علیه‌السلام به معنای «سفیدرو» و «جُمَانه» به معنای «مروارید»، نام دختر و خواهر امام علی علیه‌السلام معنایی نزدیک به /سماء دارند. اما «رمله» به معنای «نازک اندام»، نام دو تن از دختران امام علی علیه‌السلام و یک تن از دختران امام مجتبی علیه‌السلام و «عایشه» به معنای «نیکو حال» نام دختری از امام کاظم، امام رضا و امام هادی علیهم‌السلام بوده است (مفید، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۴۴ و ۳۱۲؛ طبرسی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۳۶؛ اربلی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۷۶۵ و ۷۹۱).

نام‌گذاری به نام‌هایی مانند عمر، عثمان و عایشه از نام‌های رایج عربی است؛ به گونه‌ای که نام ۲۳ تن از اصحاب رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از جمله ربیب آن حضرت (ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۴۸۳-۴۹۱) و ۶۵ تن از اصحاب امام صادق علیه‌السلام (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۲۵۲-۲۵۵) «عمر» بوده است. همچنین ۲۶ تن از اصحاب رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از جمله ابن مَظْعُون (ابن حجر، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۳۷۰-۳۸۳) و به همین تعداد اصحاب امام صادق علیه‌السلام «عثمان» (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۲۵۹-۲۶۰) نام داشته‌اند.

امام علی علیه‌السلام فرزند خود را «عثمان» نامید تا از این راه، علاقه خود را به عثمان بن مَظْعُون را اعلام کند (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ق، ص ۵۵). همچنین ابن حجر (۱۴۱۵ق، ج ۸، ص ۲۳۱-۲۳۷) از نه تن زنان صحابی رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به «عایشه» یاد کرده است. چنین نام‌هایی اختصاص به شخص یا اشاره‌ای به گرایش فکری خاصی پس از رحلت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نداشته است. از این رو، تاریخ‌نگاران شیعی نیز مانند مفید، طبرسی، اربلی و دیگران بدون توجه به تشابه اسمی و بدون نقد و واکنشی این نوع نام‌ها را برای فرزندان ائمه علیهم‌السلام نقل کرده‌اند.

زیبایی طبیعی ۱۳ عنوان اسم را برای ۴۰ تن از فرزندان ائمه علیهم‌السلام رقم زده که معادل بیش از ۲۳ درصد از مجموع تعداد کل فرزندان است. این نوع نام‌ها نشان بویایی، نشاط فردی و توجه به مسائل روحی - روانی در چارچوب تفکر دینی است. چنین نام‌هایی در میان همسران ائمه علیهم‌السلام این معیار را بیشتر تأکید می‌کند، به‌ویژه نام‌هایی متعدد برای مادر امام جواد علیه‌السلام که همگی بیانگر زیبایی طبیعی است؛ نام‌هایی مانند:

«ریاب» به معنای «ابر سفید»، همسر امام حسین علیه‌السلام؛

«نجمه» به معنای «ستاره» و نیز نام گیاهی، مادر امام رضا علیه السلام؛
 «خیزران» به معنای «نی هندی خوش رنگ»، مادر امام جواد علیه السلام؛
 «ریحانه» نام گیاه سبز و خوش بو، نام دیگر مادر امام جواد علیه السلام؛
 «سَبَّیْکَه» به معنای «نقره گذاخته شده» (مرادف نام مهسا)، نام دیگر مادر امام جواد علیه السلام؛
 «سوسن» نام گیاهی با گل های زیبا و خوش بو، مادر امام هادی علیه السلام؛
 «سَمَانَه» به معنای گوشت آلود، مادر امام عسکری علیه السلام؛
 «نرجس» نام گلی خوش بو، مادر امام مهدی علیه السلام.

نتیجه گیری

بنابر آنچه گذشت، نام های فرزندان ائمه معصوم علیهم السلام دارای خاستگاه یکسانی نیست. هفت اسم از مجموع ۵۱ اسم، معادل ۱۳/۳۷ درصد، نام های انبیای پیشین و غیرعربی هستند که فقط در نام های پسران یافت می شود. اما نام های دختران همگی خاستگاه عربی دارند. با این حال، فراوانی نام های عربی قابل قیاس با نام های غیرعربی نیست. نام های عربی نیز نه حکایتگر فرهنگ شرک آلود و لجام گسیخته عرب جاهلی است و نه مفهوم تحقیر اجتماعی را همراه دارد. قابل ذکر است که نام های ترکیبی مانند عبدالله تحقیر اجتماعی را حکایت نمی کند، بلکه دربردارنده مفهوم کوچکی و اطاعت محض در برابر خداوند است که در نظام ارزشی اسلام، بالاترین افتخار شمرده می شود. بخش دیگری از نام های عربی با پشتوانه زیباشناختی در توصیف و یادآوری منافع اجتماعی و فردی و نیز زیبایی ها و لطافت های طبیعی است که نشان می دهد اهل بیت علیهم السلام در اوج بندگی خداوند، نه از رابطه خود با اجتماع غافل بوده اند و نه از بیان احساسات و عواطف فردی کوتاهی کرده اند.

بیشتر نام های تکراری خاستگاه عربی و خاندانی دارند که نشان دهنده اهمیت آنها در ذهنیت نام گذار است. بیشترین تکرار در نام «محمد»، با ۱۳ تن و پس از آن، در نام فاطمه، با ۱۱ تن و سپس در نام های علی (بدون احتساب مصغر آن) و جعفر، هریک با ۱۰ تن، وجود دارد. اما عبدالله در مرتبه چهارم تکرار، نام ۹ تن را به خود اختصاص داده است. نامیدن بیش از یک فرزند به یک نام، سبب دشواری تشخیص می شود که برای تمایز آنان، در جنسیت مشترک از پسوند های اکبر، اوسط و اصغر برای پسران و کبری، وسطی و صغری یا آخری برای دختران استفاده کرده اند. اما تمایز در جنسیت نام مشترک با تأیید نام پسر انجام شده و نام هایی مانند حسن و حسنه، علی و علیّه تولید شده است.

تصغیر در ادبیات عرب، روشی برای کوچک‌نمایی، اظهار دوستی یا ترکیبی از آن دو است که بیشتر بر وزن «فُعِلَ» به کار می‌رود. اسامی حسین، عبید(الله)، بریهه، رقیسه، کینه، علییه و به نقلی‌س لیمان نام‌های ۱۷ تن از فرزندان ائمه ۱۸ حکایتگر کاربرد درصدی تصغیر در فرهنگ نام‌گذاری اهل بیت ۱۸ است. تنوع نام‌های تصغیرشده در میان دختران بیشتر است که نشان‌دهنده توجه ویژه امامان ۱۸ به احساس و روان آنان است.

نام‌گذاری به نام نزدیکان خاستگاهی رایج و سنتی پذیرفته‌شده در میان ملت‌ها و اقوام است. نام‌گذاری فرزندان اهل بیت ۱۸ نیز بیشتر بر پایه دودمانی و به نوعی تلاش برای زنده نگه‌داشتن راه آنان، ولی با حفظ ارزش‌های فکری، صورت گرفته، به گونه‌ای که بیشترین نام‌ها به محمد، علی، جعفر، فاطمه، حسن و حسین اختصاص یافته است. با این حال، نام اجداد رسول خدا ۱۸ و نام پدر امام علی ۱۸ در سلسله نام‌های فرزندان نیست؛ همان‌گونه که نام‌گذاری به القاب رسول خدا ۱۸، حضرت فاطمه ۱۸ و امامان ۱۸ در میان دختران و پسران وجود ندارد. همچنین نام‌گذاری‌های نشان می‌دهد امامان معصوم ۱۸ از نام‌های مشترک میان زن و مرد، مانند «جویریّه»، استفاده نکرده‌اند.

مقایسه نام‌ها در تنوع و تعداد نشان می‌دهد که زیبایی معنوی بیشترین کاربرد را در فرهنگ نام‌گذاری امامان ۱۸ داشته و پس از آن زیبایی اجتماعی در رتبه دوم و زیبایی طبیعی در رتبه سوم قرار گرفته است. مجموعه نام‌های فرزندان ائمه ۱۸ و تحلیل آماری آن نشان می‌دهد:

- اهل بیت ۱۸ در کنار هویت دینی، به هویت اجتماعی و روحی - روانی افراد و جامعه توجه ویژه داشته‌اند و معیارهای آنان نشانگر پویایی و نشاط فردی و اجتماعی در چارچوب ارزش‌های فکری - فرهنگی است.

- زیبایی‌های طبیعی در نام‌گذاری‌ها مانند نام‌های گیاهان و گل‌ها، به معنای طبیعت‌گرا (ناتورالیست) بودن ائمه ۱۸ نیست؛ زیرا «ناتورالیسم» (naturalism) (طبیعت‌گرایی یا طبیعت‌باوری) در نیمه دوم قرن نوزدهم به عنوان مکتبی فلسفی پدید آمد، به حوزه ادبیات راه یافت و در مفهوم دوست داشتن طبیعت با گرایش به بیان صریح تمام فعل و انفعالات جسمانی، جست‌وجوی اشکال مبتذل تفریح‌آور و توجه به زیبایی ظاهری است. در «ناتورالیسم»، طبیعت یگانه آیینی است که باید بدون در نظر داشت عاطفه، اخلاق و ارزش‌های دینی و انسانی، پیروی شود (و مانند عصر جاهلی عرب) توصیف زشتی‌ها و بیان اسامی، کلمات و عبارات زشت مورد توجه قرار گیرد (سید حسینی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۳۹۳-۴۲۲؛ ثروت، منصور، ۱۳۸۶، ص ۱۸۷-۱۸۸). پرهیز امامان معصوم ۱۸ از کار بست نام‌های طبیعی با معانی زشت و

مفاهیمی نفرت‌انگیز یا ناسازگار با ارزش‌های دینی و کرامت‌های انسانی این ادعا را تأکید می‌کند. امامان علیهم‌السلام، به همان اندازه از که اسامی شرک‌آلود پرهیز کرده‌اند، از اسامی هنجارشکن یا اسامی حیواناتی مانند سگ، گنجشک و کبوتر خودداری ورزیده‌اند.

– شاخصه‌های اسم در فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام عبارت است از: خداباوری، فرهنگ‌پذیری اجتماعی و توجه به احساس و عاطفه، نه کمیاب بودن، غیر تکراری بودن، ملی بودن و مانند اینها. مفاهیمی که یادآور عظمت روزگاران پیش از اسلام باشد، در سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام جایگاهی ندارد و تغییر نام‌ها برای قطع ارتباط با چنین مفاهیمی بوده است. اما با در نظر داشت ارزش‌های دینی، حفظ میراث فرهنگی – ملی اقوام و بهره‌گیری از مفاهیم زیبایی اجتماعی و طبیعی در نام‌گذاری‌ها، مانند نام‌های مهوش، مهسا، پریچهر و پریسا، به معنای روی گردانی از سبک زندگی اهل بیت علیهم‌السلام و شاخصه‌های نام‌گذاری آنان نیست.

– این تحلیل می‌تواند معیاری برای تحلیل نام‌گذاری در سده‌های بعدی یا دوره‌های حکومتی قرار گیرد و تغییرات احتمالی را با توجه به شرایط سیاسی اجتماعی فرهنگی کاوش نماید.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

منابع

- ابن اثیر، علی بن ابی‌الکرم، ۱۳۸۶ق، *الکامل فی التاریخ*، بیروت، دارصادر.
- ابن اعثم، احمد بن اعثم ۱۴۱۱ق، *الفتوح*، تحقیق علی شیری، بیروت، دارالاضواء.
- ابن الجوزی، عبدالرحمان بن علی، ۱۳۸۶ق، *الموضوعات*، تحقیق عبدالرحمان محمد عثمان، مدینه، المكتبة السلفية.
- ابن سعد، محمد، ۱۴۱۸ق، *الطبقات الکبری*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن عدی، عبدالله، ۱۴۰۹ق، *الکامل*، تحقیق یحیی مختار غزاوی، بیروت، دار الفکر للطباعة.
- ابن عساکر، علی بن الحسن، ۱۴۱۵ق، *تاریخ مدینه دمشق*، تحقیق علی شیری، بیروت، دارالفکر للطباعة.
- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، بی‌تا، *تأویل مختلف الحدیث*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن ماکولا، علی بن هبة الله، بی‌تا، *اکمال الکمال*، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- ابن هشام، عبدالملک، بی‌تا، *السیره النبویه*، تحقیق مطصفی السقا و دیگران، بیروت، دارالمعرفه.
- ابن حجر، احمد بن علی، ۱۴۱۵ق، *الاصابه*، تحقیق عادل عبدالوجود، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ____، بی‌تا، *فتح الباری*، بیروت، دارالمعرفه.
- ابن دُرَید، محمد بن حسن، ۱۴۱۱ق، *الاشتقاق*، تحقیق عبدالسلام هارون، بیروت، دارالجلیل.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی، ۱۳۷۹، *المناقب*، قم، علامه.
- ابن صباغ مالکی، علی بن محمد، ۱۴۲۲ق، *الفصول المهمه*، قم، دارالحدیث.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۲ق، *لسان العرب*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابوالفرج اصفهانی، علی بن الحسین، ۱۳۸۵، *مقاتل الطالبیین*، تحقیق کاظم المظفر، نجف، الحیدریه.
- ____، ۱۹۹۴م، *الاغانی*، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- احمد بن حنبل، بی‌تا، *مسند*، بیروت، دارصادر.
- اریلی، علی بن عیسی، ۱۴۱۲ق، *کشف الغمه*، قم، شریف رضی.
- امین، سیدحسن، ۱۳۸۵، «ایران‌شناسی القاب: بازتاب طبقاتی و فرهنگی در نامگذاری‌ها»، *حافظ*، ش ۲۹.
- ثروت، منصور، ۱۳۸۶، «مکتب ناتورالیسم»، *پژوهشنامه علوم انسانی*، ش ۵۴.
- جاحظ، عمرو بن بحر، ۱۹۸۶م، *الحيوان*، تحقیق یحیی الشامی، بیروت، دار مکتب الهلال.
- حاجی خلیفه، بی‌تا، *کشف الظنون*، تحقیق یالتقیا و الکیسی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، بی‌تا، *المستدرک*، تحقیق مرعشلی، بی‌جا، بی‌نا.
- خطیب بغدای، احمد بن علی، ۱۴۱۷ق، *تاریخ بغداد*، تحقیق عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ذهبی، محمد بن احمد، ۱۴۰۷ق، *تاریخ الاسلام*، تصحیح تدمری، بیروت، دارالکتب العربی.
- زبیدی، محمد مرتضی، ۱۴۱۴ق، *تاج العروس*، تحقیق علی شیری، بیروت، دارالفکر.

۳۰. تاریخ اسلام در آینه پژوهش، سال یازدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳

- زمخشری، محمود بن عمر، ۱۴۰۶ق، *الكشاف*، بیروت، دارالکتاب العربی.
- سبط بن جوزی، یوسف بن قز اوغلی، ۱۴۱۸ق، *تذکره الخواص*، قم، شریف رضی.
- سید حسینی، رضا، ۱۳۹۱، *مکتب‌های ادبی*، تهران، نگاه.
- صدوق، محمد بن علی، ۱۳۷۸، *عیون اخبار الرضا*، تهران، جهان.
- ____، ۱۳۷۹، *معانی الاخبار*، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، مؤسسه النشر الإسلامی.
- ____، ۱۳۸۵، *علل الشرائع*، تحقیق محمدصادق بحر العلوم، نجف، المكتبة الحیدریة.
- ____، ۱۴۰۳ق، *الخصال*، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
- ____، ۱۴۰۴ق، *من لایحضره الفقیه*، قم، جامعه مدرسین.
- طبرانی، سلیمان بن احمد، بی‌تا، *المعجم الکبیر*، تحقیق حمدی عبد المجید السلفی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۴۱۷ق، *اعلام الوری*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
- طبری، محمد بن جریر، ۱۳۸۷، *تاریخ الطبری*، تحقیق محمدابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارالتراث.
- طوسی، محمد بن الحسن، ۱۴۱۵ق، *رجال*، تحقیق قیومی، قم، جامعه مدرسین.
- عبدالرزاق صنعانی، بی‌تا، *المصنف*، تحقیق حبیب عبدالرحمان الاعظمی، بیروت، منشورات المجلس العلمی.
- علی‌نژاد، بتول و سید محمدتقی طبیب، ۱۳۸۲، «گرایش‌های جدید نام‌گذاری در اصفهان از دیدگاه زبان‌شناسی»، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ش ۳۲ و ۳۳، ص ۲۳-۵۸.
- قاضی نعمان مغربی، نعمان بن محمد، بی‌تا، *دعائم الاسلام*، مصر، مؤسسه آل‌البیت.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۳، *الکافی*، تصحیح علی‌اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- محمدی، رمضان، ۱۳۹۰، *زندگی و احوال امام حسن*، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی سبط‌النبی، قم، مجمع جهانی اهل‌بیت.
- مسعودی، عبدالهادی، ۱۳۸۴، «اماکن و آثار: فلسفه نام‌گذاری‌ها»، *میقات حج*، ش ۵۳.
- مسلم نیشابوری، مسلم بن الحجاج، بی‌تا، *صحیح*، بیروت، دارالفکر.
- مفید، محمد بن محمد نعمان، ۱۴۱۳ق، *الاختصاص*، قم، کنگره شیخ مفید.
- ____، ۱۴۱۴ق، *الارشاد*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
- مقریزی، احمد بن علی، ۱۴۲۰ق، *امتاع الاسماع*، تحقیق محمد عبدالحمید النمیس، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ندیم، محمد بن اسحاق، بی‌تا، *فهرست*، تحقیق رضا مجدد، بی‌تا، بی‌جا.
- نوی، محیی‌الدین، بی‌تا، *المجموع*، بیروت، دارالفکر.
- واقدی، محمد بن عمر، ۱۴۰۹ق، *المغازی*، تحقیق مارسدن جونس، بیروت، اعلمی.
- یعقوبی، احمد بن ابی واضح، بی‌تا، *تاریخ یعقوبی*، بیروت، دارصادر.